

VELENCÉTŐL DUBROVNIKIG

Köszöntő kötet Vig István tiszteletére

SZERKESZTETTE

Dudás Mária, Dudás Előd

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2018

SZAKMAI LEKTOROK

Lukács István

Nyomárkay István

TÖRDELŐ

Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztők

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője

Sorozatszerkesztő Lukács István

A borítót tervezte Sellyei Tamás Ottó

Nyomdai kivitelezés Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

ISSN 1789-3976

ISBN 978-963-284-966-9

Tartalom

NYOMÁRKAY ISTVÁN

Vig István professzor úr születésnapjára 9

BAŃCZEROWSKI JANUSZ

Az ekvivalencia fogalma a fordításban.....13

DUDÁS ELŐD

A múlt idők használata Antun Vramec *Kronika* című művében.....21

DUDÁS MÁRIA

Lógó orral búsul a magyar.....31

DZIEWOŃSKA-KISS DOROTA

A *disznó* fogalma a lengyel nyelvben a frazeológiai kapcsolatok tükrében.....39

FEDOSZOV OLEG

Венгерские сравнительные обороты *kevés (vagy), mint x* в чешско-русской конфронтации.....55

GYIVICSÁN ANNA

Tradícia starozákonných žalmov a evanjelickej kultúry v slovenskej poézii.....63

HEÉ VERONIKA

Az operaszövegek fordítása.....75

JAKOVLJEVIĆ DRAGAN

Културолошко-идентитетске рефлексije у делима савремених српских писаца у Мађарској и Румунији.....87

JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA

Cienka błona między faktem a wyobrażeniem, czyli o strategiach narracyjnych Ziemowita Szczerka w kontekście poetyki dziennikarstwa *gonzo*.....105

JANURIK SZABOLCS

Az új angol kölcsönszavak szótári rögzítésének kérdései a mai magyar és orosz lexikográfiában.....119

JÁSZAY LÁSZLÓ

Gondolatok a grammatikai kategorizálás problematikus kérdéseiről (az orosz főnév).....133

LUKÁCS ISTVÁN, KÁLECZ-SIMON ORSOLYA

Az illír mozgalom magyar és horvát tudományos reprezentációjának mérlege.....143

MENYHÁRT KRISZTINA

Vallásosság és vallásgyakorlás Bulgáriában a kora újkori útleírások tükrében.....157

МИХАЙЛОВ КАМЕН

Версията на Павел. Правилата на светия апостол, превърнали се в православен канон.....171

PÁTROVICS PÉTER

Lengyel-cseh bosszúságok - germán örömök „összefésült gondolatok” a lengyel *pepik* szó kapcsán.....185

PAVIČIĆ MLADEN

A nemtelenség labirintusában.....193

RÁDULY ZSUZSANNA

A magyar nyelv olasz eredetű eponimái.....203

RÁGYANSZKI György	
A muravidéki szlovén lexikográfia újabb eredményei.....	213
URKOM ALEKSANDER	
Frazeologija u leksikografiji. Frazeologizmi kao sastavni elementi u značajnijim rečnicima mađarsko–srpske leksikografije.....	225
VARGA ÉVA KATALIN	
Jelentésátvitelek vizsgálata a Verancsics-szótár anatómiai neveiben.....	241
ZOLTÁN ANDRÁS	
A fog segédige szláv párhuzamai.....	251
ZSILÁK MÁRIA	
Olasz és német kőfaragók emlékei egy magyarországi szlovák településen, Tardoson.....	265

A nemtelenség labirintusában

MLADEN PAVIČIĆ

Szlovén anyanyelvű lévén, aki életének első éveiben már találkozott a horvát nyelvvel, magától értetődőnek éreztem, hogy a nyelvtani nemek szerves részei a nyelvnek. Amikor ötéves koromban elkezdtem grasszálni a der-die-das sötét erdeiben, akkor szembesültem a ténnyel, hogy ez a dolog nem minden nyelvben van úgy, mint a szlovénban, s ez további megerősítést nyert az általános iskola ötödik osztályában, amikor találkoztam az angol nyelvvel, amelyben a nemeket csak a névmások különböztetik meg egymástól. Ezek után a gimnáziumban már cseppet sem csodálkoztam azon, hogy a franciában csak hím- és nőnem van, a semleges nem hiányzik, amikor pedig az egyetemen találkoztam a lengyel nyelvvel, kifejezetten megkönnyebbülést éreztem, hogy a nemek hasonlóak a szlovénhoz, kivéve, hogy többes számban csak két alak van, az egyik a férfiakat jelöli, a másik az összes többit. Huszonöt éves voltam, amikor közelebbről elkezdtem ismerkedni a magyar nyelvvel, s ekkor láthattam, hogy a világon vannak olyan nyelvek is, amelyekben a nemek semmilyen alakban sem léteznek, névmások formájában hím- és nőnemben sem, ami szó ami szó számomra időnként (olykor mind a mai napig) kommunikációs bonyodalmakat okozott. Például amikor azt akartam mondani, hogy nem *on* (hímnemű személy), hanem *ona* (nőnemű személy), és ezt úgy fejeztem ki, hogy nem *ő*, hanem *ő*, természetesen senki sem értette, és mivel kissé lassú a felfogásom, eltartott egy darabig, amíg megértettem, hogy miért nem.

És mi a helyzet a nem kategóriájával más nyelvekben – vajon csak az (összes?) indoeurópai nyelvek ismerik? Ranko Matasović horvát indoeuropeista állítása szerint korrekt azt mondanunk, hogy a nyelvtani nem kategóriája egész nyelvcsa-

ládokra jellemzőbb inkább, mint egyes nyelvekre. Ezen kívül kijelenti, hogy az indoeurópai nyelvek nemeinek vizsgálatakor megerősíthetjük azt a tézist, hogy a nyelvtani nem diakrón szempontból rendkívül stabil – 144 nyelvből 109-ben (75,69%) megőrződtek a nemek; a nem kategóriáját elvesztők nagy része az indoiráni ágba tartozik, 5 iráni nyelvről pedig nem sikerült hiteles adatokat szereznie. (A nyelvtani nemek elvesztése összefüggésben van a nyelvet beszélők elköltözésével olyan vidékre, ahol többségben vannak vagy voltak a nemeket nem ismerő nyelvek – „genderless languages”). Hasonló eredményre jutunk más eurázsiai nyelvcsaládok vizsgálatakor is. Az általa szerkesztett eurázsiai (holt és élő), nemeket használó és nem használó nyelvcsaládok térképéről világosan leolvasható, hogy az indoeurópai nyelveken kívül a következő nyelvcsaládok ismerik a nemeket: jenyiszeji, berber, egyiptomi, sémi, hatti, elámi, sumér, dravida, burusaszki és északkelet-kaukázusi nyelvcsalád, a következők pedig nem ismerik: uráli, török, mongol, tungúz, jukagír, csukcs-kamcsatkai, sino-tibeti, hurri, kartvél, etruszk és baszk nyelvcsalád. Az ausztroázsiai és északnyugat-kaukázusi nyelvcsaládra jellemző, hogy egyes nyelveik ismerik a nemeket, mások pedig nem (MATASOVIĆ 2014: 233–235).

Külön érdekesség a nemek száma az egyes nyelvekben. Számos nyelv két nemet ismer. Ide tartozik az újlatin nyelvek többsége, a balti nyelvek közül a litván és a lett, az újír és a walesi nyelv, gyakori jelenség a sémi (és általában az afroázsiai) nyelvekben, a munda és dravida valamint az észak-amerikai algonkin nyelvben. A kidolgozottabb nyelvi rendszerekben általában három nem van, köztük a szláv és germán nyelvekben, a régi indoeurópai nyelvek többségében – a latinban, görögben, óindban, a tamilban és a ketben is, amely a paleoszibériai nyelvek egyike. A nem indoeurópai nyelvekben találunk több mint három nemet is, négy van például egyes északkelet-kaukázusi nyelvekben, a gyirbalban és a borusaszkiban, amelyben az első a férfiat, a második a nőt, a harmadik az élőlények jelentős részét és néhány tárgyat, a negyedik pedig az egyéb dolgokat jelöli (KICSI 1999:

213), ám a négynél több nem meglehetősen ritka, pl. a bantu nyelvekben találkozunk velük (MATASOVIĆ 2004: 21–22).¹

A szlovén irodalom magyar fordítóival együtt dolgozva megállapíthattam, hogy a nyelvtani nemek hiánya mennyire megnehezíti a mai irodalmi művek fordítását. Klasszikus művek esetében ritkábban fordul elő ez a probléma. A modern és a klasszikus regény közötti különbséget (ami nemcsak a regényre, hanem a rövidprózára is vonatkozik) kiválóan érzékeltette Dušan Pirjevec Franz Kafka *A kastély* című művéhez írt bevezetőjében, ahol arra keresi a választ, hogy miért van az, hogy a művelt olvasó, aki jól ismeri a tizenkilencedik századi realista regény nagy klasszikusait, nem tudja kellőképpen beleélni magát Kafka műveibe, különösen *A kastély*ba, és ezért még az is megfordul a fejében, hogy a prágai író hírneve megalapozatlan. Pirjevec összehasonlítja *A kastély* és Stendhal *Vörös és fekete* c. regényének első sorait. A francia klasszikus regényben először a történet helyszínének részletes leírását találjuk (Verrières kisváros és környéke), aztán az olvasó ki-merítő információt kap a város lakóiról és a történet idejéről. Ezt követően azonnal a polgármester jellemzése következik, először a külsejét ismerjük meg, majd a múltjáról kapunk számos információt, egészen a regényben történő megjelenéséig, és jellemrajzot is szolgáltat róla az elbeszélő. Kafka regényében minden másképp van. Az olvasó megtudja, hogy valaki megjött, de nem tud meg róla semmit. Aztán megtudja, hogy az a valaki egy faluba érkezett, amelyet vastag hó borít, de hogy miért jött, nem világos. A következő információ, hogy a faluban vagy a környékén van egy kastély, de a köd miatt nem tudni róla semmit. Csak a negyedik mondatban találunk pontosabb információt arról, hogy K. egy fahídon áll, amely a falut köti össze az országúttal. A logika tehát éppen a fordítottja, mint Stendhálnál: ott először egy általános leírás volt, amely fokozatosan szűkült, itt pedig ellenkezőleg, először megjelenik valaki, aztán megteremtődik a körülötte lévő világ. Az olvasó csak azt látja, amit a főhős, K., ám sem-

---

1 A nyelvek és nyelvcsaládok magyar nevei *A világ nyelvei* című lexikonból (FODOR 1999) származnak.

mi többet nem tud meg sem a faluról, sem a kastélyról, sem pedig erről a személyről – sem a gondolatairól, sem a múltjáról. Stendhal elbeszélője mindent tud, és ezt a mindent el is mondja, a hősnél is többet tud, míg Kafka elbeszélője a hősről csak annyit mond, hogy megjelent a helyszínen, amelyről az olvasó csak annyit tud meg, amennyit a hős lát (PIRJEVEC 1967: 5–12).

A klasszikus irodalmi műben tehát az olvasó kimerítő információt kap a főhősről, amint az megjelenik a színen. Így Stendhal regényében a polgármesterné úgy jelenik meg, mint gondoskodó feleség és anya, bemutatása pedig azzal a megállapítással ér véget, hogy „harmincz éves, de még elég csinos asszonynak látszott” (STENDHAL 1905: 7). Nem sokkal ezután megtudjuk, hogy a polgármesterné fél a férjétől. A regény főhőse, Julien Sorel abban a pillanatban jelenik meg a regényben, amikor éppen Napóleon Szent Ilonán írt emlékiratait olvassa ahelyett, hogy apja fűrészmalmban dolgozna, az olvasó pedig megtudja róla, hogy ő egészen más, mint a fivérei, állandóan olvas, gyenge testalkatú, majd láthatjuk külsejének részletes leírását, hozzátéve, hogy korától kezdve a frizuráján, arcvonásain, szeme színén és az általuk elárult jellemvonásain át a múltjáig, a családjához fűződő viszonyig és a megállapításig, hogy mennyire kedvelik a lányok (STENDHAL 1905: 15–17). Egyszóval a regény főbb szereplői megjelenésüktől kezdve kimerítő részletességgel vannak ábrázolva, és minden bizonnyal minden nyelv olvasója számára egyértelműen kiderül nemi hovatartozásuk.

Ahhoz, amit Pirjevec mondott Kafka regényéről, csak annyit tennék hozzá, hogy az eredeti német változat olvasója a regény második bekezdésének elején értesül K. neméről („Dann ging er ein Nachtlager suchen” – KAFKA 1996: 7), a magyar fordítás olvasója viszont csak a harmadik oldal közepén („A fiatalember, aki Schwarzer néven jelentkezett, beszámolt róla, hogyan akadt rá K.-ra, egy jó harmincas, meglehetősen pocakos *férfira*” – KAFKA 2004: 7), a szlovén változat olvasója pedig – a hímnemű múlt idejű igealaknak kö-

szönhetően – már az első mondatban („Bil je že pozen večer, ko je prišel K.” – KAFKA 1967: 69).

Annak illusztrálására, hogy a nemek hiánya milyen nehézségek elé állítja a mai szlovén irodalom magyar fordítóit, bevezetésként említem Andrej Morovič *Vse bo še dobro* című kisprózáját (MOROVIČ 1992), amelyet Mitja Čander beválogatott az *O čem govorimo* című antológiába (ČANDER 2004), magyarul Körtvélyessy Klára fordításában jelent meg *Még minden jóra fordul* címmel (MOROVIČ 2002) a Čander-antológia *Az első nap* című magyar változatában (ČANDER 2002). Egy meglehetősen erotikus történetről van szó, amelyet egyes szám első személyben múlt időben beszél el a női elbeszélő, ami a szlovén olvasó számára azonnal világos a nőnemű múlt idejű igealakból, amikor a hatodik mondathoz ér: „Obstala sem kot vkopana.” (MOROVIČ 1992: 191). A magyar olvasó nincs ilyen kényelmes helyzetben, mivel pedig a szerző férfi (az *Andrej* névről minden közepesen művelt magyar tudja, hogy férfinév), úgy gondolhatja, hogy az elbeszélő is férfi, és egész végig úgy vélhetné, hogy egy homoerotikus történetet olvas – ha közben az elbeszélő nem számolna be részletesen arról, hogy mi történt a nemi szervével, így a metaforák ellenére tökéletesen világos, hogy miről van szó: „Hátrahajtottam a fejemet, és behunytam a szemem. Mintha egy hologramot vetített volna belém valaki, láttam magam előtt bolyhos kankalinomat, természetellenes nagyságban és szépen kinyílv, hogy rózsás belseje is kivillant.” (MOROVIČ 2002: 80).

A fenti problémával jó pár indoeurópai nyelvre való fordítás esetén is találkozhatunk, hiszen számos nyelvben a múlt idejű alakok ugyanazok hím- és nőnemben egyaránt, példáulként említem a Morovič-szöveg Irena Zorko által készített angol fordítását (MOROVIČ 2008), amely az antológia angol nyelvű változatában jelent meg *Angels Beneath the Surface* címmel (ČANDER 2008).

Tovább komplikálja a fordítók munkáját Andrej Blatnik szlovén író, akinek kedvenc témája a heteroszexuális partnerek közötti (nem mindig legkellemesebb) diskurzus, amely-

nek szereplőiről (ahogy modern szöveghez illik) az olvasó kezdetben nem tud meg semmit. Ennek egyik szép példája a *Pravzaprav* című történet a *Menjave kož* című kötetből (BLATNIK 1990: 92–98), amely *Tulajdonképpen* címmel jelent meg magyarul a *Bőr* című kötetben (BLATNIK 2002: 124–133).

A történetben az első személyű hímnemű elbeszélő beszélget nőnemű társával, aki ráadásul valószínűleg a felesége. A nő nemét a személyes névmásból ismerjük, amely a második bekezdés első mondatában szerepel: „Mogoče, pravim, ne da bi se ozrl k njej.” (92) Bár mondhatni tipikus férfi–nő párbeszédnek vagyunk tanúi (később a nő pl. azt mondja „Mislil si / .../, da boš lahko v miru sedel za svojimi stvarmi, jaz pa bom skrbela za vse ostalo.” – 95), az egyre növekvő számú azonos nemű párokhoz szokott 21. századi olvasó csak a szöveg második oldalán nyer végső bizonyosságot az elbeszélő nemi hovatartozásáról, amikor az a kijelentő módot feltételes módra változtatja, és az igealak elárulja a nemét: „Mika me, da bi pripisal / .../” (93). A magyar fordítás olvasója sehonnan sem tudhatja, hogy Blatnik dialógusa milyen nemű személyek között zajlik; erről sem a névmások, amelyekkel *ona* gyakran szerepel, sem a szlovén feltételes mód, amely itt természetesen felszólító formában jelenik meg, nem ad tájékoztatást. Azt, hogy az elbeszélő férfi, és egy nővel folytat párbeszédet, a magyar fordítás olvasója valószínűleg már az első oldalon sejti, ám ennek kézzelfogható bizonyítékát csak az ötödik oldalon találja meg, ebben a bekezdésben: „De igen, leírod. Este, amikor már alszol, felkelek, bekapcsolom a számítógépet, és elolvasom, amit egész nap írtál. Amit a nők mondanak a történeteidben, azok az én szavaim. Amit a férfiak, azok a tied.” (129) Ha azonban a magyar olvasó úgy gondolja, hogy a fenti párbeszéd tulajdonképpen egynemű partnerek között is előfordulhatna, ebben az esetben mindvégig bizonytalan lehet abban, hogy melyik nemhez tartozik Blatnik *Tulajdonképpen* című írásának két szereplője.

Kissé jobb a magyar olvasó helyzete a *Billie Holiday* című írással, amely ugyanebben a rövidpróza kötetben jelent meg

(BLATNIK 1990: 103–111). Itt harmadik személyű az elbeszélő. Az eredeti így kezdődik:

Kaj pa, reče *ona*, če bi dala na gramofon tisto staro ploščo Billie Holiday? Me tudi potem ne bi poljubil?
Saj je nimaš več, reče *on*. Saj nimaš več te plošče. (103)

Az *ona* és *on* névmások az egész szövegen végigvonulnak. A fordító Reiman Judit (aki a *Tulajdonképpen* is fordította) a két névmást következetesen *nőnek* és *férfinak* fordította:

Mi lenne, mondja a nő, ha föltenném azt a régi Billie Holiday-lemezt? Akkor sem csókolnál meg?
Hiszen már nincs is meg, mondja a férfi. Nincs már az a régi lemez. (139)

A fordító elmondta nekem, hogy tisztában volt a *Tulajdonképpen* fordítási nehézségeivel, de a magyarban sajnos nincs erre megoldás. Ha ugyanis a *Tulajdonképpen* fordításában az *ona* névmást valamilyen főnévvel (pl. nő, lány) helyettesítené, ahogy a „*Billie Holiday*” esetében tette, az a szövegbe olyan távolságtartást vinne, amilyen az eredetiben nincs, a fordítás nehézkes, esetlen lenne, ennek oka pedig minden bizonnyal a két elbeszélő mód különbségében rejlik – az első személyű elbeszélő lényegesen közvetlenebb, mint a harmadik személyű.

Most nézzük meg egy pillanatra az érme másik oldalát, hogy milyen nehézségekkel szembesül egy magyar szöveg szlovén fordítója. A nemek hiánya a szépirodalmi szövegekben nagyobb szabadságra, többértelműsége ad lehetőséget, amit egyes mai magyar írók ki is használnak, a szlovén fordítónak pedig döntenie kell, hogyan interpretálja és fordítja a szövegrészt. Esterházy Péter *A szív segédigéi* című kisregénye kétszer jelent meg szlovénul, mindkettő fordítója Jože Hradil, és mivel a két kiadás között eltelt huszonöt év, a második kiadáshoz alapvetően átdolgozta a fordítást. Ebben a regényben van egy múlt időben elbeszélt részlet, amelyről az eredetiben nem lehet biztosan megállapítani, hogy férfi vagy nő-e

aki beszél. Hradil az első fordításban a férfi mellett döntött, a másodikban viszont nő mondja ugyanazt. A bolgár, cseh, lengyel, szlovák és szerb fordító vagy elkerülte a nemről árulkodó formát, vagy a hímnem mellett döntött. Erről részletesebben írtam egy másik tanulmányban (PAVIČIĆ 2017: 156–157).

A nyelvtani nemek kategóriáját tehát számos nyelv ismeri, amelyek között van az indoeurópai nyelvek többsége, sok esetben azonban a nemek felosztása más, mint a szláv nyelvekben. Ugyanígy nem ritka az olyan nyelv sem, amely ezt a kategóriát nem ismeri, közéjük tartozik a magyar nyelv is. A két nyelv közötti különbség gyakran okoz nehézséget a mai irodalom fordítóinak, hiszen itt gyakran csak keveset tudunk a szöveg szereplőiről. Ez éppúgy vonatkozik a szlovén irodalom magyar fordítóira, akiknek szélsőséges esetben semmi eszköz nem áll rendelkezésükre, hogy egy személynek az eredetiben az igékből vagy névmásokból nyilvánvaló nemét kifejezzék, mint a magyar irodalom szlovén fordítóira, akiknek maguknak kell sokszor eldönteniük, hogy milyen nemű legyen az a személy, akiről az eredetiben ez nem egyértelműen világos.²

BIBLIOGRÁFIA

- BLATNIK Andrej, 1990: *Menjave kož*. Ljubljana: Emonica.
– – 2002: *Bőr*. Budapest: József Attila Kör.
ČANDER Mitja, 2002: *Az első nap*. Pécs: Jelenkor.
– – 2004: *O čem govorimo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
– – 2008: *Angels Beneath the Surface*. Berkeley, California: North Atlantic Books; Seattle, Washington: Scala House Press.
FODOR István, 1999: *A világ nyelvei*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
KAFKA Franz, 1967: *Grad*. Prevedel Jože Udovič. Ljubljana: Cankarjeva založba.

---

2 A szövegben egy meg nem jelölt Esterházy Péter idézet található.

- - 1996: *Das Schloss*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- - 2004: *A kastély*. Budapest: General Press Kiadó.
- KICSI Sándor András, 1999: Burusaszki. *A Világ Nyelvei*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 212–214.
- MATASOVIĆ Ranko, 2004: *Gender in Indo-European*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- - 2014: Nominal Agreement in PIE from the Areal and Typological Point of View. *Studies on the Collective and Feminine in Indo-European from a Diachronic and Typological Perspective*. Leiden–Boston: Brill, 233–255.
- MOROVIĆ Andrej, 1992: Vse bo še dobro. *Potapljači*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 191–193.
- - 2002: Még minden jóra fordul. *Az első nap*. Pécs: Jelenkor, 79–81.
- - 2008: Everything Is Going To Be All Right. *Angels Beneath the Surface*. Berkeley, California: North Atlantic Books; Seattle, Washington: Scala House Press, 101–103.
- PAVIČIĆ Mladen, 2017: Esterházy Péter A szív segédigéi című regényének két, Jože Hradil által készített fordítása. *Szláv kultúrák, irodalmak és nyelvek*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék.
- PIRJEVEC Dušan, 1967: Franz Kafka in evropski roman. *Grad*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 5–12.
- STENDHAL 1905: *Vörös és fekete*. Fordította Salgó Ernő. Budapest: Révai Testvérek Irod. Int. R.-T.